6+

9 772409 388003

3 ▶

Гал тухай домог

4-5 ▶

Дашанима баабайн зүгын байра

7 ▶

Жаргаланта нютагай габьяа ехэтэй эрхим һаалишан

burunen.ru

2021 оной апрелиин 19, №6 (82)

Долоон хоног бүриин ниитэ-улас түрын сонин

БуряадҮНЭН

1921 онһоо хэблэгдэнэ

ЭЛҮҮР ЭНХЫН ҮДЭР ҮНГЭРГӨӨ

Елена Бальжиевагай гэрэл зураг

Селэнгын аймагы Харгана нютагы гудамжанууды хороонууд, ехэ классууды сурагшадай зүблэл, ТОС-ууд, эхэнэрнүүды зүблэл болон Доодо Бүхэны сомоной түлөөлэгчэд “В здоровом теле - здоровый дух” гэсэн тамирай наада үнгэргэбэ.

Хэмжээ ябуулгада сомоной засаг дарга Игорь Содномов “День начинаем с зарядки” гэжэ сорилго үнгэргөө. Удаань оролсогшод ходули дээрэ болон бусадш урилданууудта оролсожо, “Лапта” наасаа.

Ветеранууды зүблэл урилдаанууды сэгнэжэ, тэмсээнүүды дүнгүүдээр “Звездочка” команда – 1 ть (капитан - Дылгыр Дымбрылов), “Улыбка” команда – 2-ть (капитан - Бато Доржиев), “Облачко” команда 3-ть суури (капитан - Цырен Банзаракцаев) эзэлээ.

Нютагынгаа зоны нэгэдүүлэн, сэбэр агаарта хүхюуты, шууяаты бэедэш тусты хэмжээ ябуулга “Перспектива.ru” ТОС-ы түрүүлэгшэ Елена Бальжиева үүсхэсэн байна.

Селенга – Инфо

Хурамхаанай аймагай түб номой сангай гэрэл зураг

«БУРЯАДБИ»

Хурамхаанай аймагай Солбон Ангабаевай нэрэмжэтэ түб номой санда «Би буряадби» гэһэн сэдэбээр уулзалга үнгэрбэ.

Буряад хэлээ, ёһо заншалаа һайн мэдэгшэд болон Хурамхаанай эмхинүүдэй ажалшад олоороо сугларжа, залуушуулнай хэр зэргэ буряад хэлээ мэдэнэ гээшэб гэһэн асуудал зүбшэн хэлсээ. Тиигэжэ булгадаа хэлсэжэ, буряад хэлээ зааха, хүүгэдэйнгээ хэлэ хайшан гэжэ һайн болгохо тухай һанамжа дурадхалнуудаа оруулаа.

- Аха захатамнай ёһо заншалаа, түүхэ домогоо һайн мэдэдэг, жэнхэни буряад хэлээрээ тордиһогүйгөөр хөөрэлдэнэ. Ургажа ябаа залуушуулнай гэртээ, һургуулидаа, газаагуур ябахадаа, ород хэлэн дээрэ зугаална. Урид ухаан бодолынь ородоор хүдэлнэ, буряадаар тал-мүл ойлгоошье һаа, дуугарнагүй. Энэ уулзалгын үедэ залуушуулай түрэлхи хэлээ мартажа байһан тухай ехэ хэлэгдээ. Тиимэһээ хүүгэдтээ гэртээ хэлээ һайн заажа үгэхэ хэрэгтэй байһан тухай арад зондоо һануулаа. Түрэлхи хэлээ мэдэхэ гээшэ эхэ эсэгынгээ заяаһан уламжалалые сахилга болоно. Элинсэг хулинсагайнгаа хэлэ үзэжэ, үеһөө үедэ дамжуулан байгаа арад зомнай ехэл буянтай хэрэг ябуулна. Иимэл ушараар уулзалгада сугларагшадай буряад хэлэнэйнгээ ерээдүй тухайда һанаанииһь зобоно бшуу, - гэжэ Хурамхаанай аймагай сомонууд хоорондын түб номой сангай хүдэлмэрилэгшэ Соёлма Раднаева мэдээсэбэ.

Бадма ЖАБОН

ҺАЙХАН ҮҮСХЭЛ

Агын Буряадай тойрогой «Толон» сониной шанда хүртэхын түлөө һээр шаалгаар заншалта тэмсээн Ага тосхондо 6-дахи удаагаа үнгэрбэ.

Жалсан Лубсандашиевай гэрэл зураг

– Сагаан һарын баярай үдэрнүүдтэ болодог тэмсээн энэ жэл ковид үбшэнэй тараһан ушарһаа хойшолуулагдажа, апрелиин 9-дэ эмхидхэгдэбэ. 47 можо түлөөлһэн 230 гаран һээр шаагша хүбүүд хаба шадалаа харуулаа, - гэжэ “Толон” сониной редактор Сэсэг Тумурова мэдээсэнэ.

“Можо” гэжэ үгэ та анхарһан байхат. Энэ үгэ имагтал бүхэ барилдаанда хэрэглэгдэжэ байһаниинь һанагдана. Жэшээнь, “баруун-зүүн можын бүхэшүүл”. Тиихэдэ һур харбаанда урда урдаһаа тэмсэгшэ хоёр анги бүлэгые “можо” гэжэ баһа хэлэнэ. Харин мүнөө Агада һээр шаалганда “можо” гэһэн үгэ шэнэ удхаар нэбтэрэн ороо.

Агада “Толон” сониной редакци һээр шаалганиие шэнэ шатада гаргаа гэжэ хэлэжэ болоно. Олон зониие хабаадуулна. Һээршэдэй тэмсээн арад зондо үзэмжэтэй, наада зугаатай болгохын тула дүрим зохёогдоо ба ехэ шан шагнал табигдадаг.

Энэ жэлэй һээр шаалган үндэр хэмжээндэ үнгэрбэ. Шандаһатай хүбүүд тас-няс байтар 1600 һээр хуха сохибо. Могойтын Сагаан Уула нютагай Баир Дашидоржиев шалгаржа, түрүү һуури эзэлбэ. Можонуудай хоорондо Догой нютагай “Домог” нэгэдэхи һуурида гараа. “Алтан нюдаргата” Баир Дашидоржиевта Үбэр Байгалай хизаарай буряадай үндэһэн спортоор спортын мастерта кандидадай нэрэ зэргэ олгогдоо.

Бадма ЖАБОН

ТОНГОРУУ – ХОЙНОҺОО УРАГШАА

Байгша оной 3-дахи һарын 23-да Япон гүрэнэй Токио хотодо буряад хэлэнэй тонгоруу толи хэблэгдэжэ, нара хараба. Арба гаран жэлэй туршада туйлай ехэ ажал ябуулжа, мэдээжэ эрдэмтэн Жаргал Баяндалаевич Бадагаров барлуулба.

Тайлбари

Хэлэ үзэхэ, шудалха хэрэгтэ толи гээшэ эгээл шухала үүргэ дүүргэдэг юм. Толиин аргаар бидэ үгын удха тайлбарилжа ба оршуулжа, өөрынгөө аман үгэ баяжуулнабди. Алишье хэлэндэ элдэб янзын толи гэжэ байдаг. Буряад хэлэнэй тонгоруу толи гээшые яагаад ойлгохоб гэжэ тэрэнэй зохёогшо хөөрэнэ.

-Тонгор, тонгор гүйлдэнэ. Тонгойно, тонгогонохо. Донгорог, тонгорог гэһэн үгэнүүдые та ойлгожо байна ёһотойт. Лаблажа хэлэбэл, энэмнай уруугаа хараһан, хойноһоо урагшаа гэһэн удхатай. Тонгорог хутагашье уруугаа хараад байһанаа, «тонгогод» гээд сэхэрдэг. Ород хэлэндэ (Обратный словарь) гээд байха. Тиимэһээ хойноһоо урагшань гэһэн удхатайгаар энэ толи Тонгоруу гээд нэрлэһэн байнаб, - гэжэ толиин нэрэ тайлбарилжа, эрдэмтэн Жаргал Бадагаров хөөрэнэ.

Заншалта толи соо үзэгэй һубарил дахан, үгэнүүд бэшэгдэдэг һаа, харин энэ тонгоруу толидо залгалта нэгэтэй үгэнүүдые нэгэ дороо суглуулна. Жэшээлэн, далитай, баяртай, удхатай гэһэн үгэнүүд нэгэ адли залгалтатай байжа, нэгэ бүлэгтэ орохо болоно. Тиимэһээ хэлэ үзэжэ байһан хүн тэрэ айхабтар зузаан толи иража сагаа һалгаха бэшэ, харин хэрэгтэй залгалтатай нюур тайлажа хараха аргатай. Тиихэдэ уран шүлэгшэд һүүл холбохо арга бэдэрхэдээ, баһал энэ толидо хандаха болоно. Үшөө тиихэдэ багшанарта мүн лэ һайшаагдаха ёһотой.

- Иимэ толи бэлдэжэ гаргаха байгаа гэһэн бодол минии толгойдо үнинэй түрэһэн. 2010 онһоо эхилжэ, энэ толи зохёохо ажал хэгдээ. Буряад хэлэнэй бии толинуудые хэрэглэжэ, 45 мянган үгэнүүдые согсолборилооб. Хэдэн үгэ оробо гэжэ гараараа тооложо һуутараа, һамархаяа һанааб. Сахим арга хэрэглэжэ тоолохо гэжэ бодоод, ехэ хүбүүндээ хандаһамни, тэрэмни тиимэ арга зохёогоо. Аха хүбүүмнай программист мэргэжэлтэй юм. Саарһа гуурһа хэрэглэжэ тоолохо болоо һаа, гайтай *(энеэнэ)*.

Гэнтэ байжа байтараа, юундэ наранай мандаха улас Япондо буряад хэлэнэй толи хэблэгдэхэ болоо юм гэһэн асуудалда иимэ харюу эрдэмтэн үгэнэ.

-Токиогой гадаада хэлэнэй ехэ һургуулитай нягта холбоотойгоор олон жэлэй туршада хүдэлнэб. - Танда энэ жэлдэ хэблэгдэхэ ажал бии гү? – гэжэ асуухадань, талаан боложо, энэ толи хэблэлдэ гарахаар бэлэн болоод байгаа, - гэжэ тэрэ хэлээд, дээрэнь иигэжэ нэмэнэ: – Буряадуудынай мүнөө сагта ород хэлэнэй туһаламжагүйгөөр өөрынгөө түрэл буряад хэлэ ойлгохоёо болиһон саг гээшэ. Хүнэй түрэл буряадаараа дуугархадашни, «переводилжархиииш» гэһэн зон захаһаа абаад байха. Эгээл энэ сагта тонгоруу толи хэлээ үзэхэ хэрэгтэ туһа боложо үгэхэ гэжэ найданаб.

Хэдэн жэлэй саана буряадаараа зугаалжа шадахаяа болёод байгаашье һаамнай, иимэ толинуудые хэрэглэжэ, ерээдүй үетэмнай дахинаа хэлээ һэргээжэшье болохол.

Булат БАДМАЕВ

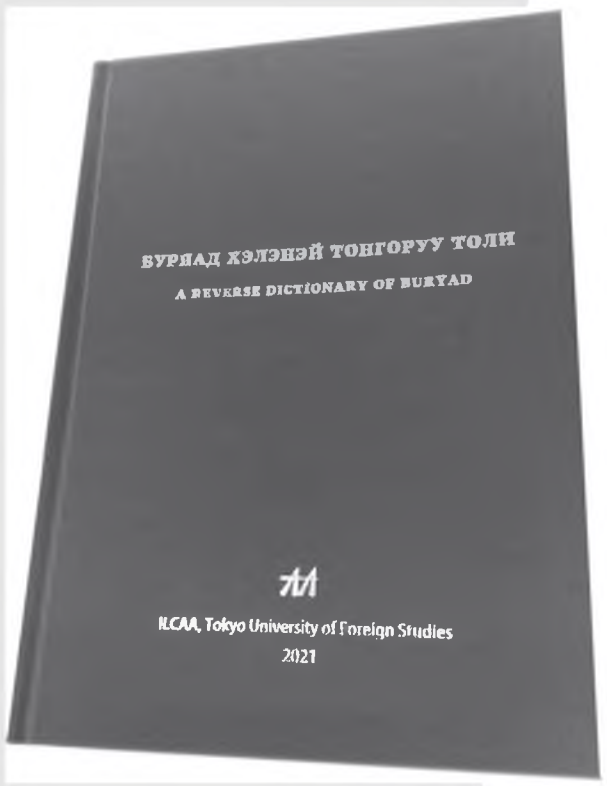

ГАЛ ТУХАЙ ДОМОГ

Дэлхэй дээрэ арад зоны ажабайдалда хэлэшэгүй ехэ тусты, ажамидарта эгээ ехэ хэрэгты, хүндэ хүчэр байдал зайлуулжа байдаг Гал болоно.

Мэдээжэ уран зохёолчо – Франтаст Рони «Галай түлөө тэмсэл» гэсэн ном цоогоо иигэжэ бэчсэн байна: «тэрэ үеын отог зоны галаа манан, унтараангүйгөөр сахидаг ябадал ходол эгээл түрүүчин харюусалгаты, хүндэты уялга болоно...» Тэдэнэр гары заахан хайрцаг цоо улаан цог галаа хадагалжа, иишэнь тышэнь зөөдэг сэн. Галты энэ хайрцагаа үдэр шүнигүй эгээл найдамты, чадалты, хүчты хүнүүдтэ даалгажа байдаг байгаа. Галаа унтарааха, дайсадта авхуулха гээч – тэдэндэ засашагүй хохидол асардаг, гал шэнги тэдэнэр булталаа унтардаг, хосордог бэлэй.

Адли удхаты үльгэрнүүд буряад арады дунда басал дэлгэрсэн байна.

Эртэ урда цагаас буряад-монгол арад зон галаа дээдын шүтэлгэ гэжэ тоолодог сэн: «Гал – уг гарабал үргэлжэлүүлхын, салваран хүгжөөхын хэрэг болоно.

Гал гуламта сахиха, хүндэлхэ, хүны эгээл нангин уялга.

Буряады түрүүчин эрдэмтэн Д.Банзаров монгол арады түүхы шэнжэлхэ зуураа, иигэжэ бэчсэн байна: «Чингис Хаан хариин гүрэнүүды сайдануудты уулзалга хэхэдээ, тэдэны хоер галы хоорондуур явуулжа оруулха заншалты сэн. Эндэ гал болвол цэвэрлэлгэ, арюудхалгын үүргэ дүүргэдэг байгаа. Мүнөөч манай буряад зон, ая-ганга, хүжэ гэхэ мэтэ ургалманууды носоожо, олон янзын үвчэнүүдээс, хороты муухай ада чүтхэрнүүдээс гэрээ, бэеэ отожо цэвэрэлдэг заншалаа орхеогүй байна.

Хуучан монгол зохеолнууд цоо «Галуун Хаан- Миранза» (Галы Хаан –Миранза) гэжэ шулэглэмэл магтаал, баяры оодо бии. Энэ магтаал цоо гэры эзэндэ-жаргал, орто наса, гэртэнь мүнхэ гал носожо, бадаржа байхы хүсэдэг.

Гал – ажамидаралы зэбсэг гэжэ хэлэхэд алдуугүй. Тым тула зоны дунда үргэнөөр дэлгэрсэн далиты үгэнүүд бии. «Утаа үгы – улад үгы», «Гал түлибэл, мори сэргэд уябал – нютаг» гэхэ мэтэ.

Арад зоны бүхы аман зохеолнууд цоо үльгэры геройнууд анхан түрүүн гэрээ барьжа, галаа түльжэ, утаагынь огторгой хүртэр харуулдаг байгаа.

Гал заяачаа хүндэлхэ, нягта наринаар хандаха, хэрэглэхэ тухай олон зуун жэлы дүй дүршэл, хүмүүжүүлгын сургаалнууд бии.

1. Носожо байсан улаан гал руу элдэб янзын бог-шорой, үнэрты эдеэ хоолы үльдисны, шархатасан бэеынгээ муухай хүвэн, бүд, эд барааны хэрэггүй зүйлнүүды гал руу хаяжа болкүй. Юундэб гэхэд, Галы эзэн Миранза хаан уурлаад, гэмэрээд аюулты байжа болхо. Гал гуламтаа иигэж бузарлуулха гээч, ехэл нүгэл, сээр болоно.

2. Носожо байсан гал гуламтаа шобхо үзүүрты цусал-түлеэгээрү, али шорон түмэрөөр ходхожо, хадхажа болкүй. Гал заяачынгаа нюдэ хадхажа, уур сухалынь худэлгэхэдэ, ехэл аюулты тохеолдожо боломоор.

3. Носожо байсан галдаа ууртыгаар түлеэ- сусалаа хаяжа болкуй, гамтыханаар, сайхан бодомжотыгоор түлихэ, тэгэхэд носожо байсан гал газаа тээшээ үсэрхэгүй.

4. Улайжа, шаржа, дулаасуулжа байсан Гал үхибүүды наадан бэшэ гэжэ түрэлхидынь үдэрөөс үдэр сургаал хэхэ есты. Галы аюулы юугээр зогсоожо болхоб гэжэ ойлгуулжа байха хэрэгты.

5. Галты цусал газаа бү гарга. Энэ заабариты үгэнүүд ехэ удхаты, шанарты. Гал гээч манай хэлэшэгүй баялиг. Баялигаа хаяжа болкүй гэж чагныт. Нэгэтэ хоер айлы гал заяачад өөстэн хоорондоо хөөрэлцэсэн байна. Нэгэ айлынь гал заяача хэлэнэ: «Минии эзэд ехэл сайн хүнүүд үглөө үдэшэнь, үдэр бүри хоол эдеэнынгээ дээжэ хүртээжэ байдаг гэжэ», нүгөө айлынь гал заяача гомдосон хоолойгоор хэлэбэ: «Манайхид хомхой, хуурай хүнүүд, эдеэнээсээ хүртээдэггүй, ганцал өөстөөл эдеэлдэг гэжэ»...

Эдэ үгэнүүды дуулаад, нүгөө гал заяача хэлэбэ: - «Манайдаа ерэ, биден цоггоо манайнгаа эзэны амар мэндэ, баян дэлгэр суухынь түлөө оролдоходь. Нэрээч тэрэ хоер заяачад хамтаржа, тэрэ айлань амгалан, олзо ехэтыгээр ажасууба, харин нүгөөдэнь бэр ехээр үгыржэ, ядаруу байдалда оробо.

6. Бадаржа, носожо байсан галаа хүлөөрөө гэшхэжэ, бузарлуулжа болкүй. Энэ сэгнэшэгүй ехэ нүгэл гэж урдандаа тоолдог байгаа.

Гал гуламтаа хүнүүд эртэ урда цагаас наринаар цахидаг сэн. Энээны арад зон «гал манаха» гэжэ нэрлэдэг бэлэй. Урдандаа гэртэхин унтахынгаа урда тээ утаагүй улаан цог цоогоо гуламтадаа гу, али пеэчэн цоогоо үнэсөөрэнь лаб байса хучадаг сэн. Хучагдасан улаан цог үглөөгүүр унтараагүй, цог галтыгаа байдаг.Энэ цог үглөөны гуламтын түрүүчын галы эхин болодог сэн. Иигэжэ гал манаха гээч ехэл удха шанарты, үдэшэндөө дулаан байдаг байгаа. Энэ хадаа манай элинцэг хулинцагууды эртэ урдын дүй дүршэл, заншал.

Гал тахилгын ном уншахадаа ламанар иигэжэ эхилдэг сэн:

«Бурхан тэнгэриин бии болгосон,
Буян бүхэны асардаг,
Бузар бүхэны арилгадаг,
Бүгэдэ амитаны дулаасуулдаг
Гал гуламта!»

Эцэгынгээ гуламтад хүн болжо түрөөд, үндыжэ, оргожо, зүг бүхэн тышээ гаржа өөрынгөө гуламта тухеордэг, энээн тухай «Цугларжа түрөөд, таржа жаргаха» гэсэн үгөөр, хүбүүдын одхонь гэртээ үльдижэ, ава эжынгээ гал гуламта залгуулдаг байгаа. Хүвүүнээ айл болгожо, бэры буулгахадаа хэлдэг байсан: «Авынгаа галаас тасалжа, шэнэ айлы гал асаагты» гэжэ, бэрэнь галаа асаагаад, шэнэ айлы, шэнэ цай чанжа айлчадаа хүндэлдэг байна мүнөө болотор.

Буряад арады аман зохеолдо иимэ оньсон үгэ бии: «Ганца хүн айл болкүй, ганца цусал гал болкүй». Уг гарбал залгалгада, ажамидаралда гал гуламта ямар ехэ туса хэнэ гээчэб! Хэлэшэгүй ехэ!

Гал – нүүдэл угсаатаным одон,
Уг изагуурым унтаркүй тэмдэг,
Орто зам – эрэдэ, улаан гал –
эхэнэртэ.
Угсаатаным орхисон дүлэн
Унтаршагүй бадарнал,
дулаа үгэн.

Шэнэ жэл гархын хоер удэр урда ехэ дацангуудаар бэлэсхэл хэжэ, «Сор» бүтээгдэжэ, ехэ хурал «Дугжууба» болодог заншалты. Арад зон цугларжа жэлынгээ элдэб тодхор, тойбо, нүгэл, үвчэн зоволоноо, бэе цэвэрэлжэ явуулдаг. Энэ ехэ хэрэг бүтээсны сүүлдэ хүны сэдьхэл цагааржа, бэе хүнгэн дэлгэр болодог.

Бурхан тэнгэридээ шүтэжэ,
хэзээдэч буян ехэты
Бадаржа байсан зула шэнги
гэрэл татажа,
Орон дэлхэйдээ,
Сахюусадтаа мургэжэ,
Гал Заяачаа хүндэлжэ,
Цагаан санааты!
Цагаан эдеэты!
Цагаан харгыты!

Сайхан юрөөлты сэдьхэл дүүрэн явхамнай болтогой!

Т.ЗАМБАЛОВА
Марина БОЛХОЕВАГЫ
цуглуулбари

Зураглал

ДАШАНИМА БААБА

Үнгэтэ сэнхир дэлхэй дээрэ үзэсхэлэн һайхан нютагууд олон даа... Хүн бүхэнэй эльгэ зүрхэнэйнь оёорто тэрэ нютагайнь илдам шарай хэзээдэшье дулааханаар һанагдадаг гээшэ.

Гэр бүлын архивһаа гэрэл зурагууд

Минии бага наһан түрэл тоонто Харганаа нютагһаамни баруулжаа, гурбан модоной зайда оршодог, элдэбын гоехон, хоншуухан алим жэмэсүүдээр намиран задарһан, һужаагаа зайгаад, шолшогонон урдаһан үдхэн һөөгүүдтэй жалгатай Баруун Харганаа гэжэ уб улаахан улаалзай сэсэгүүдээр бүрхөөгдэһэн зуһалан дайдада үнгэрөө юм...

Табатай байхадамни нютагайнгаа хүүдинсэ ба колхозой огород дээрэ хүдэлжэ байһан Тогтохо аба Дарима эжы хоёрыемни тахяашанай ажалда томилбо. Би ехэл дуратай тиишээ нүүһэнээ һананаб. Тэрэ үедэ юун ехэ эд бараа байхаб даа, тэргэ дээрэ хуу юумэмнай багтаад лэ, нүүгээ бэлэйбди. Тэргэ дээрээ аба эжы хоеройнгоо дунда һуужа, сээнтэрһээ саашаа ошожо үзөөгүй хүн, гурбан модо дугшуулһанаашье ойлгонгүй хүрөөб.

Тэргэһээ бууһаар лэ харахадамни, хоёр гэрые холбожо бариһан томо гэр урдамни тобойжо байна. Тээ саанань тахяадай байра. Хуу модоор баряатай, хушалтатай данхагар байра, үшөө хажуудань үргэн, салуу хашаагаар хүреэлээтэй зунай байра. Тахяануудайнь олон гээшэнь, саб сагаханууд, шад улаан залаатайнууд иишэ тиишээ согсогонолдон гүйлдэжэ байжа хорео соогууряа, тэбшэнүүд соohоон орооһоёо тоншон, шууялдан байгаа һэн. Түрүүшээр, би эрэ тахяануудынь хараад, айгаа бэлэйб. Тиимэшье һаа, дүтэ табихаар бэшэ байгаа һэн...

Шэнэ байрадаа амгалан нойрсоод, үглөөгүүр бодоходомни, манайда айлшан ерэһэн байба. Аба эжы хоёрни хүхюутэй тэрэ айлшантаяа хөөрэлдэнэ. Айлшан хүмнай хэлэбэ: «Минии басаган Надятай сугтаа танилсахат, хоюулаа ехэл тааража наадахат даа. Наадаха гэжэ үгэ дуулаһан би түргэн бодобоб. Арай заахан байгааб, саашань хайшан гээд Надятай танилсаһанаа һананагүйб. Надятай нэгэл мэдэхэдээ, бэе бэедээ айлшалдаг, наададаг болошобобди. Надиин аба Дашанима баабай ехэл томоотой, номгон зантай, үхибүүдтэ дуратай хүн һэн гэжэ мүнөө һанаандамни ороно.

1955-1956 онуудта манай Кировэй нэрэмжэтэ колхоз ехэл баян ажаһуудалтай колхоз байгаа гээшэ ха. Баруун Харганаада колхозой олон тахяануудтай фермэ, зүгын байра, амтатайхан жэмэсүүдтэй саад-сэсэрлиг, үшөө нэгэ модоной зайда нугаһадай, галуудай фермэ-байра...

Энэ минии рассказай гол герой хадаа Дашанима баабай болоно...

Надя намда аба тухайгаа иимэ хөөрөө дэлгээбэ. Будаев Дашанима Дугарович 1917 ондо түрэһэн юм. Тиигээшье һаа, намтарайнь хуудаһанһаа һанаһан юумээ хөөрэжэ үгэбэ. Эсэгэ Ороноо хамгаалгын агуухэ дайнай орден медальнуудташье хүртэһэн юм даа. Минии һанахада, Кировай нэрэмжэтэ колхоздо бухгалтераар, тоо бүридхэгшөөр хүдэлдэг һэн. Ажалдаа намайгаа шарга дээрээ һуулгаад абаашагша байгаа. Би хажуудань һуугаад, хэрэггүй саарһаар, наадажа һууһанаа һананаб. Һүүлдэнь абыемни зүгышэнэй ажалда баруун Харганаа колхозой правлени эльгээгээ юм.

Ямар гоё зулгы саг байгаа гээшэб!... Минии аба эжы хоёр тахяашад, Гордей баабай колхозой галуу нугаһадые хараашан, харин Дашанима баабай - зүгышэн.

Дашанима баабаймнай зүгынүүдэй гэрхэнүүдые тойрон эрьежэ, толгой дээрээ сеткэтэй шляпа үмдэнхэй ябадаг һэн. Зүгын бала суглуулжа, шара үдхэн тоһоёо нэрэхэдээ, мандагар томо эрьюулжэ мушхагдадаг крантай боошхотой байгша байгаа. Надя бидэ хоёр зүгын тоһондо дуратай, тэрэнэй хажуугаар эрьелдэжэ наадахабди. Минии һанахада, бидэ хоёр лэ эгээл түрүүшын зүгын бала амталдаг байгаа хабди даа. Наадажа садаад лэ, һужаадаа ошожо шунгахабди. Һүүлдэнь, үдэшэлэн тээшэ манайдаа ерэжэ, минии эжыдэ туһалхабди. Эрэ тахяануудай хашхаржа байжа добтолоошье һаань, айнгүйгөөр үндэгэнүүдые түүдэг һэмди. Тиихэдэ, тэрэ сагта онь һожоролгын техникэ-агрегат гэжэ үгы, хуу гараараа түүгшэ һэмди. Минии эжы бидэ хоерые ехэл магтажа байгаад хүхеэхэ даа. Үдэшэлэн манайдаа амтатайхан үндэгэтэй хоол эдеэд лэ тарахабди.

Дашанима баабай, минии Тогтохо аба, Дарима эжымни булганда жэшээ болохоор, ехэл ажалша зон байгаал даа. Үнэн сэхэ, шударгы үсэд зантай, унаһан малгайгаа абаха сүлөөгүй хүдэлдэг байгаа гэжэ һанагдана.

Дашанима баабай зүгын байра дээрэ хүдэлхэһээ гадна, сэсэрлигээ харадаг байгаа. Хара үглөөнһөө эхилээд, үдэшэ орой болотор саадаа харууһалха, үбһыень түүхэ, хуурай мүшэрнүүдыень галдаха, хорхой шумуулнуудһаа аршалха гэжэ байгаад, ажал дүүрэн даа...

Хабартаа сэсэрлиг соо хуу жэмэстэ модод сэсэглэжэ байха. Урин дулаан буужа, үхэр нюдэнэй, ранеткын, үлирэй, улаан зэдэгэнын, мойһоной, шасарганын һөөгүүдһээ хамар сорьемо хангалтама үнэр агаарта тунаха... Намартаа һургуулиин үхибүүдые багшанартайнь суглуулжа, алим жэмэсүүдэй ургаса хуряадаг байгаа.

Дашанима баабайе харахада, гартаа дэбтэр баринхай, хуу бэшэжэ, тооложо байха. Нюдэнэй шэл зүүнхэй, нягтахан ургасаяа хуряагты, мүшэрнүүдые бү таһалагты, гэшхэгты гэжэ хэлэжэ, шалгажа байдаг һэн. Ранеткын үндэр модондо абиржа түүхыень, өөрынгөө дархалһан гэшхүүрнүүдые асаржа, модо бүхэндэ даамайханаар шагтагалжа табидаг һэн. Нэгэшье монсогор ургаса шорой дээрэ унагаангүй үхибүүд түүгшэ һэн. Дашанима баабай олон, олон ранеткын жэмэстэй мэшээгүүдые, бэшэ ондоо жэмэстэй, зүгын тоһотой бидонүүдые тэргэ дээрээ ашанхай, колхозой центр морёороо абаашажа, амбаарта тушаадаг байгаа.

Үбэлэй хүйтэнэй һүүлдэ, зүгынүүд

АЙН ЗҮГЫН БАЙРА

нойрhоо hэрихэ... Тала дайдамнай үшөө сэсэглээгүй, сабшаламнай ногоороогүй байха даа... Дашанима баабайн оролдолгоор, зүгынүүдэй үбэлжэдэг гэр бүхэнэй хажууда жоолоб – дугы тодхоотой байха. Тэрэ дугы соонь саахар адхаатай байха, зүгынүүд ехэл дуратай амталагша hэн.

Дашанима баабай бидэнэртэ, үхибүүдтэ ойлгуулжа хөөрэгшэ hэн: «Зүгынүүдтэ бү добтологты. Зүгынүүдэй гэр бүлые хамгаалха ёhотойбди. Зүгы гээшэ айхабтар ажалша, шанга журамтай, байгаалида туhатай амитан юм». «Тэдэнэй ашаар сабшаламнай иимэ олон сэсэгүүдтэй, үндэр ургасатай байдаг»,- гэжэ хэлэжэ үгэбэ. Надя бидэ хоёрой бага наhанда Дашанима бабайн hургаалнууд ажабайдалдамнай хүмүүжүүлгын талаар ехэ нүлөө үзүүлээ гэжэ би hанагшаб.

Тэрэ сагай шэнжэдэ, ажал гээшэ амидын жаргал гэжэ түрэлхиднэй бододог байгаа. Өөрынгөө тон дуратай ажал хэжэ ябанабди гэжэ сэдьхэлдээ hанан ябаал даа. Галуушан, нугаhашан, тахяашан, зүгышэн, алим жэмэсүүдэй сэсэрлигэй ажалшан г.м. мэргэжэлэй оньhо нюусые шудалжа хүдэлөө. Ажалай боожые шангаар баряад, түрэл Орондоо туhатайбди, үхибүүдэйнгээ, аша зээ-нэрэйнгээ харгые нээжэ ябанабди гэжэ hанадаг байгаал даа.

Дашанима баабай ямаршье ажалда хүдэлөө hаа, бэрхэ хүн hэн гэжэ Надя басаганиинь хөөрэнэ. Нютагаархидынь, ажалай ветераннууд, үндэр наhатай хүгшэн эжынэр Валентина Цырендоржиевна, Вера Цыретаровна хоёр хэдышье наhатай болоо hаа, тэрэ сагые дурсан байжа хэлэнэ: «Дашанима Дугарович Доо-до Бүхэнэй hомоной даргаар, Кировэй нэрэмжэтэ колхозой бухгалтераар ехэ оролдосотой хүдэлөө юм. Олон үгэгүй, томоотой, даруу номгон зантай, хэлэhэн үгэдөө хүрэхэ хүн байгаа hэн даа». Ehотойл «коммунист дотортой», партиин гэшүүн hэн.

«Хүнэй үндэhэн газар дээгүүр, модоной үндэhэн газар доогуур» гэдэгтэл, Дашанима баабайн үхибүүд - Алеша хүбүүн ба Клава бэринь, Надя басаган, Бата-Мүнхэ хүрьгэниинь, Людмила Түмэн хоёр булталаа аяар 10 аша зээнэртэй ба 15 гушанартай болонхойнүүд, үнэр баян hуунал даа... Энэ олон үхибүүдэйнь аша зээнэрэйнь, гушанарайнь гэрэл зурагууд таанадай анхаралда табигдаха. Дашанима баабайн Надя басагантай хани эбтэйгээр гэр бүлөөрөө нүхэсэжэ, бэе бэедээ оролсожо, мэндэеэ хэлсэжэ байдагбди. Амтатайхан аша зээнэр, гушанар үбгэн абынгаа нангин нэрыень мүнхэлжэ, амалан тайбан ажahуунал даа.

Дашанима баабайдаа зорюулhан дээжэ шүлэг...

Зүгын байра

Алим жэмэстэ сэсэрлигэй hөөгүүд,
Үхэр нюдэн, зэдэгэнэ, мойhон,
Улир, шасаргана гэхэ мэтын
Амтан хангалаар хангалтаhан
жэмэсүүд.
Зүгын байра урдамнай тобойнод,
Зүүдхэл, хурса зүүнүүдээ үзүүрлэhэн
Амталуур балатай (мёдтой) зүгынүүд
Агаар зүhэн, сэсэгhээ сэсэгтэ
ниидэнэд.
Жэргэмэлтэ, сэсэгтэ нугаяа эрьен,
Зүгынүүд ниидэнэ, байраяа тойрон,
Жэн-жэн саахартай бал амтатай,
Зүгышэн Дашанима баабай
баяртай.
Зүрхэ сэдьхэлэймни арюун сэсэг,
Зүгын байра-зүүдэнэймни шэмэг...

Бурьялма ажабайдалhаа үндэhэтэй, партиин hургуулиин хүмүүжүүлгэтэй, арад зондоо хүндэтэй Дашанима баабай тухай зураглал нютагаархидтань, үри хүүгэдтэнь, аша зээнэртэнь ба гушанартань нангин дурасхаал болон үлэhэй даа.

Нина АРТУГАЕВА
Буряад Уласай
арадай ирагуу найрагша

Түүхэ

САГААЛГАНАЙ ХҮНДЭЛЭЛДЭ

Эртэ урдын сагта манай нютагай зон уг угаараа Бургастайнгаа гол дээгүүр ажаһуудаг байгаа. Сагаалган болоходо, мори шаргадаа һуугаад лэ, урилдааһан шэнги бэе бэедээ золгохоёо гүйлгэдэг байһан. Колхоз тогтожо, хүнүүд Бургастайда хамтаржа нэгэ тосхон болоходоо, сагаалганаар айл бүхэн үбгэд хүгшэдөө урижа, хүндэлдэг һэн.

Хүн бүхэн нэгэ өөрын зугаатай, онсо янзатай байдаг лэ даа. Тиигээд би Бургастайнгаа үбгэд хүгшэдэй нэрэнүүдые дурдажа, тэдэнэрэй зарим һонин ябадалнууд тухай домог болгон бэшэнэб.

Хүндэтэ манай баабайнар, һамайнар, аба эжынэр наһан соогоо хатуу хүйтэниие, дайн дажарые дабажа, ажал хүдэлмэриие дуураһан хэжэ гараал даа. Амарха сагань үсөөн байгаал даа.

Сагаалганай үдэр бэе бэедээ айлшалжа, нэгэ заа зуухан духаряагаа тогтоогоо юм аб даа. Тэрэ сагта архи ууха гээшэ хомор байгаа, тиигээд архи арбан гурбан жолоотой гэжэ, эндэ элдэб ушарнууд болодог байһан. Манай Бадужин нагас баабай архи уухадаа хүлынь һула, ябажа шадахагүй, хүбүүдүүд пошмо шаргада һуулгаад, гэр хүрэтэрынь абаашаха. Баабай шарга соо һуугаад лэ, « Кооператоор» гээд дуу татаха, дуунай үгэнүүдые хүсэд мэдэхэгүй байһан юм. (Арадай дуун- Ангархан далайдаа хахинагша, алтанхан үзэгтэй «Кооператор», айдархан зүрхыем баясуулһан, армиһаа ерэһэн телеграмма (өө)). Дарма баабай үйлсын дунда байгаад:« Баруун хүндын шонын үргэтэр хашхархам.»- гээд, дүрбэн тээшээ эрьежэ байжа хуугайлха, харин Буда баабай заахан, бэе муутай (немного парализован был) гэрэй хана түшөөд, гараа зангидаад: « Наншалдаашье һаа, наншалдая, табилсаашье һаа, табилсая.»- гэдэг байһан. Гомбожап баабай хониной дала галдаад, малай таһаржа ябашахада, зүгынь хэлэжэ үгэгшэ байгаа. Үбэлдөө Баатар, Лубсанжап, Баир, Жамса заахан хүбүүд баабайн дэгэлэй хормойдо аһалдаад, хобхон дээгүүр шэрэлдэжэ халтирагша бэлэй. Ольборой Цыремпил баабай үндэр томо бэетэй, аяар зуй нютагһаа Новосэлэнгэ хүрэтэр ходо ябагаар ябаха. Холо холо гэшхэлээд лэ, нэгэшье машинада һуухагүй. Ехэ ангууша, дайн соогуур гүрөөһэ агнажа, Новосэлэнгэдэ танил ород айлдаа абаашажа үгэдэг байгаа. Баабайн туһаламжаар, тэрэ айлынь дайнай хүшэр хүндэ сагта амидаржа гараа хүмди гэдэг байһан. Сампи баабай нэгэ ехэ һахалтай үбгэн юм һэн. Цыренжап –Дамбиича баабайтан жэмэстэ модонуудые һуулгаха, жэмэсээнь эдеэшэжэ эхилхэдэ, хүбүүд һүниндөө сэсэрлигтэнь орохол даа. Хүгшэниинь: «Хүбаад, жэмэсынь түүжэ эдигты, гансал модонуудые бү хухалаарайгты.»- гэжэ хэлэдэг байгаа.

Хожомоо Агуу ехэ дайнай ветеранууд: Ошорхон баабай олон үгэгүй, даруу номгон зантай үбгэн , Аюша баабайе –Никулин гэлсэхэбди, нюураараа арадай артист Юрий Никулинда адли шэнди һэн, Добдон баабай дүшөөдтэй байхадаа, бидэнэртээ футбол наадаха, Дамба баабай «Голяшка нож ес.» -гэхэдээ дайнай үеые һанадаг байгаа гү даа, Молонов Цыретор баабай – « Би Бестужевэй шуһатай хүн гээшэб» -гэхэ, тэрэ Анай хүгшэнэй түрэлэй байһан юм, нэгэ ород шарайтай, хүхэ нюдэтэй, бээрээ томо хүн бэлэй. Тубан Жамсаран баабаймнай « Би арбан хүнэй командир ябаа хүм» -гээд , «Украина золотая, Беларусия родная» алин «Три танкиста» гэжэ дуу дуулаха, тиигэжэ байтараа «Смирно! һэрш!» - гэхэл даа. Буряадаар «Интернационал» дууладаг һэн.

Нэгэтэ һамажап баабай Манидари хүгшэнтэеэ хоюулан гэртээ байгаа, тиигээд баабай хүгшэнһөөн һураба ха: «Манидаряа, энэ телевизорнай юун гэнэб даа?», -харин хүгшэниинь урдаһаань: «һамажап амиды гүш гэнэ.»- гээд харюусаһан юм гэлсэдэг. Манидари хээтэймнай нэгэ заа ёдоргон хүгшэн һэн. Манай Цыденжап нагасхай: «Барушкин Бадужинай баруун сарбууе хэншье барихагүй, айд даа!»- гээд, хоёр гараа тоншохо. Зай, тиигээд лэ шууя, хэрүүл гү боложо эхилхэдэ, гэртээ ябашаһан байхал даа. Содбо баабай, манай хүршэ үбгэн, хоолойгоо заһан-заһан, нюруугаа үргэлөөд, аалихан гэшхэлжэ ябаха. Хандажап ахайн шүдэнь унашаһан байгаа юм гү, дуу дуулаха даа:«В лешу говорят, в бору говорят, рошла говорят шошонка.»- гэжэ, үхибүүдые энеэлгэжэ байха. Манай аба Радна дайн соогуур шархатаад, һөөлдингэ хоолойтой, дуу дуулахагүй. Түрэлэмнэй басаган Надя хээтэй ; «Би Радна абгайн хажууда дуу дуулахаһаан айдаг, буруугаар дууланаа гүб гэжэ түбэгшэрдэг байгааб», баабай дууе аялгые, хүгжэмынь ехэ һайнаар мэдэгшэ һэн. Лусанимаев Жамсаран баабайтан олон жэлдэ хонишоноор хүдэлөө. Байрань Мохор хүндэйдэ, Бургастайһаа яһала холо газарта байгаа. Хүнүүдэй орожо ерэхэдэ, Жамсаран баабай: «Манайда сайш үгэй, сүш үгэй бууза эдигты»- гээд, саашань хатуухан үгэ нэмэжэрхео юм ха. Ринчинов Шараб баабай бэеэр заахан, шара зүһэтэй үбгэжөөл һэн. Шара ахай гэлсэхэ, хожомоо Шархай болошоо бэлэй. «Наһамнайш ябаал даа»-гээ юм, Шархайн хүбүүн Баир, һаял дүшэ хүрэжэ байгаад. Харин Шарапов Зоригто ахай жара гараһан хүн: «Баяр, гэрэлдэ өөрыгөө харахадам, бараг лэ шэнги байнам, юундэ тиигээд хүнүүд намайе баабай гэнэ гээшэб». Баһа хэды болоод: «Баяр, биш хоер үдэр гэмгээхэн хатуу харые барижархеоб, гэртэм шангахан байдал болоод байна, һамган – ганса «изображени, звук үгэй» - гэжэ манай Баяртай хоюулан Новосэлэнгын һургуулида хүдэлжэ байхадаа хэлэһэн байна.

Хүгшэд үбгэдүүд сагаалганаар айлаар ябахадаа ехэл хүхюутэй, шог зугаатай, басагаад, хүбүүд гэлсэжэ бэе бэедээ хандаха. Айл бүхэндэ һайхан юрөөлөө табижа, дуунуудаа ханхинаса дуулахал даа. Хоер үдэр сагаалагша бэлэй, түрүүшын үдэр Бургастайнгаа хахадта хүрөөд, хойто үдэрынь саашаа ябаха. Ямар гое саг байгааб даа!

Ерэжэ байһан Үхэр жэлдээ
Хүхэ мүнхэ тэнгэри доро
Алтан дэлхэйн хүрьһэн дээрэ
Аба эжын буянгаар
Амгалан тайбан, эбтэй,
үнэр баян,
Элүүр энхэ, үбшэн зоболондо
дайрагдангүй,
Ута наһатай, урма баяртай,
Баян хэшэгтэй, буян жаргалтай
Ажаһуухатнай болтогой!

Д.Р РАДНАЖАПОВА
Бургастай

ЖАРГАЛАНТА НЮТАГАЙ ГАБЬЯА ЕХЭТЭЙ ЭРХИМ ҺААЛИШАН

Манай Жаргаланта нютагта эрхим ажалай баатарнууд, ажалайнгаа алдараар суурхаһан ажалшад олон. Тэдэнэй тоодо Октябриин революциин орденой кавалер Лидия Нимаевна Бадмаева – улаахан шарайтай, үндэр бэетэй, урихан зантай, һайхан сэдьхэлтэй, урагшаа һанаатай эрхим һаалишан. Олон жэлэй туршада мал ажалда хүдэлжэ эрхим амжалта туйлаа.

Лидия Бадмаева

Лидия Нимаевна 1931 ондо Жаргаланта нютагта Доодо-Гол гэжэ һууринда олон үхибүүдтэй, үнэр баян Бадмаев Нима Очирович ба Цыцырэн Батуевна хоерой гэр бүлэдэ түрэһэн байна. Үхибүүн наһань Эсэгэ Ороноо хамгаалгын дайнай үедэ тудаа. Хоердохи класс дүүргээд, абынгаа дайнда ябахада, дүүнэрээ харалсаа.

Арба нэгэтээһээн огородто гурбан жэл хүдэлөөд, һүүлдэнь тугалшанаар ороо. 1949 оной зунһаа һаалишанаар колхозой фермэ дээрэ ажалаа эхилһэн байна. Ажалынь эртэ үглөөнһөө эхилээд, орой үдэшэ дуунадаг байгаа. Тэрэ сагта һаалишан үнеэгээ сэбэрлэхэ, һааха, эдеэлүүлхын хоорондуурнь зундаа үбһэ сабшажа, тармажа оруулдаг һэн. Талха хатааха, оруулха. Бүхы ажалаа гараараа хэдэг байгаа. Үнеэдынь тобир тарганууд, һү ехээр үгэдэг һэн. Үнеэнээнгээ тугалхада: «һүн далай дэлбэрээ!» - гэжэ хэлэдэг байгаа.

1954 ондо Комсомолай 12-дохи сьездэдэ делегаадаар ошоо. Тэрэл ондо нэгэ үхэрһоо 3860 литр һаажа СССР-й һуунэй рекорд табяа. 1955-1956 ондо СССР ВДНХ-да хабаадалсаһан байна. Грамотаар, Бага ба Томо мүнгэн медаляар, гарай оёдолой машинаар шагнагдаһан юм.

1969 ондо Тэльмэнэй нэрэмжэтэ колхозой һаалишан “Эрхим маалшан Сэлэнгын аймагай 1-хи ангиин” нэрэдэ хүртэһэн юм. Олон жэлдэ Жаргалантынгаа сомоной захиргаанай, Сэлэнгын райкомай КПСС-эй, Буряадай обкомой ВЛКСМ-эй ба КПСС-эй депутадаар һунгагдаа.

Нютагайнгаа ажабайдалда ходо һанаагаа зобожо, урагшалуулжа ябагша һэн. Лидия Бадмаева Буряадай АССР-эй Верховно Соведэй 9-дэхи созывай депутадаар һунгагдаа. Депутат ябахадаа шэнэ һү зөөдэг машина түрэл Тельманэй нэрэмжэтэ колхоздоо үгэхые хөөрэлдэжэ абаһан юм. Он жэлнүүдэй үнгэрхэ бүри Лидия Нимаевна дүршэл шадабаритай боложо, түрүү һаалишадай тоодо гараһан юм. Олон дахин шагналда хүртэһэн байна, теэд тэрэ магтуулха дурагүй, хэһэн ажалаа ходо шамарлажа, бүри оролдосотойгоор хүдэлдэг һэн. Мүнөө фермын байдал тад ондоо болонхой, һаалишадай ажал нилээд хүнгэрөө, олон оньһон түхеэрээлгэнүүд тодхогдоо. ”Иимэ һайхан сагта муугаар хүдэлжэ болохогүй”, - гэжэ Лидия Нимаевна нүхэдтөөшье, гэр бүлэдөөшье хэлэдэг байгаа. Лидия Нимаевна “Социалис мүрысөөнэй илагша” гэһэн тэмдэг, “Буряадай АССР-эй габьята малшан” гэһэн хүндэлэлээ нэрэ зэргэдэ хүртэнхэй,баатар ажалай медаляар, хүндэлэлээ олон грамотануудаар, медальнуудаар шагнагданхай. Энэ ехэ ажалайнгаа амжалтын түлөө ажалай ветеранай нэрэ зэргэдэ хүртөө.

Лидия Нимаевна наһанайнгаа нүхэртээ Жанаев Дондок Нимаевичтай 1956 ондо гэрлээ. Сэсэгма, Долгорма, Маргарита гээд гурбан басагадтай болоо.Эдэ гурбан басагадынь дүрбэн зээнэр,юһэн зээнсэрнүүдээр баярлуулаа. Лидия Нимаевна аза жаргалтай, ажалдаа амжалтатай, түрэлхиид, нүхэд дундаа хүндэтэй, буянтай, сагаан сэдьхэлтэй, урагшаа һанаатай ябаа.

Жаргалантын номой санай ТОС»Соёл»

Гэр бүлын архивһаа гэрэл зурагууд

Жалсанова Пылжит к/з им.Карла Маркса, Цыбендоржиева Ашагта к/з Эрдэм, Бадмаева Лидия с-з им.Тельмана, Прокофьева Нина к/з им. Ленина, Тадвашкина Надя с-з Селенгинский, Будаева Нина к-з XX партсьезда, Банзаракцаева Бутыд к-з им. Карла Маркса

БААНЧИИН НУУРЫН ДОМОГ

Манай тэнд Селендумээс 4модны гадзарта Баанчиин нуур гэдж нэртэй нуур бии юм. Энэ нуурын осонь, шаврань хүндэ ех тустай. Докторнуудай хэлээр хэлкээ хнай: гидрокарбонатно-хлоридная натриевая рапа и иловая сероводородная грязь озера. Шаврань дзөөлхэн, бэлхэнээр хүны бэендэ няагдадаг. Шүлтэнь ехэ байна. (повышенная щелочность). Тойроод суусан хүнүүд хүл гарынгаа үвчэнүүдыг(полиартрит, артрит, радикулит), арасны үвчэнүүдыг (экзем, лишаи) тэр нуурта суудж эмчэлдэг. Нуурын осоор бэээ угаадаг, шаварынь үвчэн гадзартаа няадаг. Эмчэлдж эхилхынгээ урда тээ , нуурын хаджуу талд байсан «Дарсагын овоонд» мүргэх хэрэгтэй. Эмчэлхэдээ халуун нартай үдэр очх хэрэгтэй. Энэ нуур тухай манай нютагай үндэр настай хүн – Данзанова Цырендулма Доржиевна иимэ нэг хоёр домог хөөрсэн байна.

Баанчиин нуур тухай нэгэдэхи домог

Манай эндэ, нэг баян тайшаа Банчик гэдж хүн аджасуудаг байгаа. Тэрэ хүмнай холын Шэтэ руу бэшэ тайшануудтай уулдзалга хиих гэдж очхо явдалтай болво. Гурван үдрын түхеэрэлгэ хиив, гурван мориг холын аянда бэлсэв. Теэд моридынь гэрээсээ цааш явджа үх ем бэш. Гайхсан гэлысэн тайшаамнай ламада очоод, болсон учраа хэлхэдэнь, лама номоо онгойлгодж харджа үзөөд иигэдж хэлвэ: «Чамда гэдэргээ харгы үгы байна. Быден чинии явхы хардж үдзөөд, гэдэргээ ерхыч харкуй хүм байнадь. Ламын үгыг дуулнагүй тэрэ хүмнай , тэрэ уулдзалгандаа очхоороол очво. Уулдзалгын үедэ Банчик тайшаада хоро уулгадж , алчшава. Тэрэ холоос бээынь чэрнэгүй, хуруундань байсан алтан кольцоогынь ацраад, булчшава. Тэр булсань гадзартань осо бии болоод, мүнөөны байсан нуур болчов. Тэрэ нуурыг Баанчын нуур гэдж нэрлэсэн.

Баанчиин нуур тухай хоёрдохи домог

Манай тэнд нэгэ авашгүй ех баян Баанчиг нэрэ солотой олон мянган хони ямаатай, хэдэн дзуугаад бодо малтай, хэдэн сүрэг адуутай , алта мүнгынь тоолдж бархаар бэшэ аджасуусан юм. Тэрэ олон тумэн үхэр малынь хаджуугаарнь тойрон аджасуусан дзоной хүчөөр лэ харюулагдадаг, тэджээгдэдэг байсан байгаа. Баанчиг баян хатуу шэрүүн дзантай, хомхой хобдог, хүн дзоноо хайрлахкуй нэгэ тым хүн байсан юм. Баян дээрээ джэл тоотон үшөөл баяджадж, үшөөл алта мүнгөөр олон болдж байхдаа баян Баанчиг ехэ хүхюутэй, баяртай суудаг байв. Ганцал нэгэ юумэн Баанчиг нойны санаа цэдьхэлынь муудуулдаг байгаа. Энэ юв гэхэдэ манай баян энэ олон адуу хүрэгөө, алта мүнгөө үхсэн хойноо хэндэ үльдеэхэвив гэдж боддог байва. Юуб гэхэд , баян Баанчиг үрь хүүгэд үгы самгантайгаа хоюулаал байдаг байгаа. Он джэлын үнгэрх бүри, үвэл дзунай сэлгэлцэх бүри Баян Баанчигын хүгшэрхэ тээшээ авари дзангынь дзаа дзаахнаар хувилджа эхилсэн байгаа. Урдынгаа явдалыг буруу, алдуутай гэдж мэдэрджэ эхьлээ юм гү, бү мэды, харин хүгшэн болсон баян Баанчигай дзан эрид хувьланхай, аджалцан дзондоо хүн шэнгэ хандадаг болонхой, хиисэн аджалынь хииснээрэнь цэгнэдэг, хүн дзон тэрээныгээ хараадж явхыгаа болидж, Баанчиг авгай гэдж хүндэтэйгээр улаан нюртаач, ара нюруундаач хэлүүлдэг болсон байгаа. Хиисэн нүглөө хайшан гэдж нимгэн болков, хиидж байсан буянгаа хайшан гэдж дзудзаан болков гэдж санджа явдаг болсон байна. Наснынгаа хэмджээны дүүрх цагын дүтэлдж ерхэд, сүүлчынгээ үгыг иигэдж хэлсэн байна: «Минии үхсэн хойно, минии самганы эндэ байсан бууцынь урилдж ондоо тээшэнь дзоодж аваачаад, ами хоолойгоо тэджээдж байхын тула хэдэн арваад ухэр малтай, хэдэн дзуугаад, хони ямаатай орхих ёстойт. Харин бэшэ үй түмэн адуу малым, мүнгэ тангым хуу бултынь худалдадж алта болгоод , байсан бууцан дээрэм томо ехэ нүх малтадж булаад, гурван джэл удэр сүнигүй хардж байх ёстойт. Гурван джэлын үнгэрсэн хойно хуруундам байсан алтан бэслигым тэр малтасан нүхэндээ булах ёстойт гэдж хэлээд, амяа тавьсан байгаа. Баян Баанчигын үнэн цэхэ дзарцанар эдээнэйнгээ хэлсны тэр яндзаарнь хуу болтынь дүүргээд: бухы байсан малынь, мүнгэ тангынь худалдадж бүхлеэр алта болгоод , томо гээчын түмэр хайрцаг цоо хиигээд, гүндзэгы гээчын нүх малтадж булаад, үдэр сүньгүй цахин хардж, гурван джэл үнгэрсэн хойнонь дээрээснь тэр нүхэн цоонь алтан бэслигынь булава. Тэрны удаа үнич болонгүй долоон хоног цоо бороо ех ордж бүхы юм осонд абтадж, Химнэ мүрэн , Хар Осо хоёр эрьеэсээ хальдж, Баян Баанчигын бууц дээр осо тогтодж нуур болчсон байгаа. Тэрэ нуурынь цэвэрхэн тунгалаг остой нуур бэшэ, харин шавартай муухай остой нуур болчоо. Хэдэн олон арваад джэл унгэрдж, тэрэ нуурамнай баян Баанчиин нуур гэдж нэртэй болчоод, өөр тухайнь хүн дзон мартадж эхилвэ. Тыгээд байтраа хүн дзоной дзарим үхэр мал хүйтэн тунгалаг хэджуу тээнь байсан Химнэ мүрны, Хар Ос хоёрын осноос уунгүй, тэрэ муухай шавартай Баанчиин нуурын осноос очоод уудж байхынь хараад, гайхахын ехээр гайхалцадж, үхэр малнай үвчэн тахал хүрчөө үгы аабдза гэдж санаад, лама санаартанаас асуухдань, тэднэр номоо онгойлгодж хараад, таанрын үхэр мал үвчэл тахал хүрөөгүй гээд, баян Баанчигын түүх тэдээнд хөөрдж, үгсэн байна. Үшөө тыгээд, баян Баанчигын алтан бэслиг нэгэ рабджуун настай, буян ехээр хиисэн хүнүүдтэ, дзуны дунд сарын халуун үдэрнүүдтэ нарны толонд гэрэлтэн харагдадж болх гэдж хөөрвэд. Тэрны харсан хүны нүгэлынь нимгэрдж, буянгань дзудзаардж болх гэсэн номнол буулгава. Тым юум дуулчсан рабджуун настайч, тэрнээс дээшэч настай үвгэд хүгшэд, таягаа гартаа толдж ерээд, дзуны халуун үдэрнүүдтэ үвдэг цоогоо хүртэр шаварта дзоогдочоод годзойн байдж байдаг болво. Хул дээрээ байдж чадкуй дзаримынь нуурын эрьед, хүлөө голиидж осон цоо хиигээд сууджач байдаг болсон байгаа. Хэдэн үдэрэй цаг цоо алтан бэслигын нарны толонд гэрэлтэхыг харкэдж байсан хүгшэдын нүглэнь данч ех байгаа юм гү, буянгань данч нимкэн байгаа юм гү бу мэды, тэднэр юуч хараагүй сэн дээ. Харин тэрны сүүлээр, хэдэн үдрөөр шавартай муухай осонд умбаснынгаа хойно тэднэрын хүл гарынь гэнтэ хүнгэн болчосон шэнг, үвчэн тахлань үгы болчсон шэнг үдзэгдэв. Тыгэдж Баанчиин нуурай хүнэй хүл гарт тустай байхань мэдэгдэчсэн байгаа. Тыгэдж баян Баанчигай буян хэшэг дэлгэрдж, хүн дзонд тусалдж эхилсэн байна.

Егорова Лилия, 7 ангиин сурагча, Ноехоной дунда сургуули.

Гусиноозерск хото, 1-дэхи һургуулиин 6б ангиин һурагша Раднаева Янын ажал

Архинчеев Владислав 7 д класс, Селендума нютаг

Гордеев Виктор 9 а класс, Селендума нютаг

Дондок САМДАНОВ
Селендума нютаг

Захирал-юрэнхы эрхилэгшын уялга дүүргэгшэ Н.Б. Цыбикова
Сэлэнгын эрхилэгшэ Б.С.Жанцанова

Типографиин хаяг: 670000, Улаан-Удэ хото, Борсоевой гудамжа, 13
Түсэбөөр хэблэлдэ тушаагдаха саг: 19.04.2021 он, 17.00;
бодото дээрээ: 19.04.2021 он, 10.00;

1292-дохи дугаартай захил.
Хэнэг – 999.
e-mail: bairma.zhantsanova@yandex.ru
Тел.: 89024550332